

ZIEMIE POLSKIE W OKRESIE ROZBICIA DZIELNICOWEGO

1. Sytuacja polityczna na ziemiach polskich w okresie rozbicia dzielnicowego.

a) złamanie zasady senioratu i rozbić ziem polskich na dzielnice.

Tuż po śmierci Bolesława Krzywoustego rozpoczęła się rywalizacja pomiędzy braćmi. Władysław dążył do centralizacji państwa i osłabienia pozycji braci. Z kolei oni dążyli do zniesienia zasady senioratu i obalenia władzy seniora. Tym samym osiągnęliby nieograniczoną władzę w swoich dzielnicach. Młodzi książęta mieli poparcie możnych w swoich dzielnicach.

1144 – **1146** – walka domowa między braćmi o sukcesję po zmarłej Salomei. Zakończyła się ona przegraną seniora **Władysława II** i jego **wygnaniem z kraju w 1146 r.** Po wygnaniu Władysława władzę jako senior przejął książę Mazowsza Bolesław Kędzierzawy.

1146 – 1173 – rządy Bolesława Kędzierzawego.

Bolesław Kędzierzawy rządził Mazowszem, dzielnicą senioralną i odebrany Władysławowi II Wygnańcowi Śląskiem. Podczas swego senioratu Bolesław aż dwa razy musiał powstrzymać najazd cesarzy niemieckich: w 1146 r. Konrada III i w 1157 Fryderyka I Barbarossy. Najazdy te były zainspirowane przez Władysława II, który poprosił cesarza o pomoc w odzyskaniu tronu i swojej dzielnicy. Za pierwszym razem cesarz Konrad III nie przekroczył nawet linii Odry. W **1157 roku cesarz Fryderyk I Barbarossa** dotarł ze swoimi wojskami aż pod Poznań. Na **sądzie w Krzyszkowie Bolesław Kędzierzawy** zobowiązał się oddać Władysławowi II Śląsk oraz **złożył hołd lenny cesarzowi**. Swjej obietnicy jednak nie wypełnił. Śląsk wrócił do potomków Władysława II (Mieszka Płatnonogiego i Bolesława Wysokiego) dopiero po jego śmierci (1163).

1173 – 1177 – dzielnicę senioralną z Krakowem przejął po śmierci Bolesława Kędzierzawego **Mieszko III Stary**, długo jednak Krakowem nie rządził. Do Małopolski sprowadził wielkopolskich urzędników, narzucił bardzo wysokie podatki, co nie podobało się panom krakowskim. W 1177 roku wybuchł przeciwko niemu bunt. Na tron krakowski wyniesiono najmłodszego syna Bolesława Krzywoustego – Kazimierza Sprawiedliwego.

1177 – 1194 – Kazimierz Sprawiedliwy zabiegał o zgodę na przekazanie jego potomkom Małopolski z Krakowem jako dziedzicznej dzielnicy. W tym celu zwołał **zjazd do Łęczycy w 1180 roku**, na którym biskupi w zamian za nadanie im przywilejów wyrazili zgodę na dziedziczenie tronu krakowskiego przez potomków Kazimierza Sprawiedliwego. W ten sposób zniesiono zasadę senioratu, która w głównej mierze opierała się na niepodzielności dzielnicy senioralnej. Po śmierci Kazimierza Sprawiedliwego wybuchła wojna o tron krakowski między synem Kazimierza Leszkiem Białym, a jego stryjem Mieszkiem III Starym. Wygrał ją Leszek Biały.

1202 – Leszek Biały objął tron krakowski jako dziedziczny władca Małopolski – **ostatecznie zniesienie zasady senioratu**. Leszek był równy innym książętom dzielnicowym. Dzielnica senioralna przestała istnieć.

b) wzrost zagrożenia zewnętrznego.

Państwo polskie w okresie rozbicia dzielnicowemu uległo znacznemu osłabieniu. Rozdrobnienie nie sprzyjało obronie granic. Drobne księstwa nie były w stanie powstrzymać agresji.

- wiek **XII i XIII** to okres wzmożonej aktywności feudałów niemieckich. Jest to **okres ekspansji niemieckiej na Wschód**. Miała ona również charakter militarny. Feudałowie niemieccy Albrecht Niedźwiedź, Henryk Lew i Konrad Wettyn podbili plemiona Słowian Połabskich w połowie XII wieku i utworzyli na tym obszarze Marchię Brandenburską i Meklemburgię. Marchia Brandenburska dążyła do opanowania całego ujścia Odry oraz Pomorza Zachodniego. W 1167 roku książę pomorski Bogusław V uznał zwierzchność Marchii Brandenburskiej. W **1181 r.** Uznał zwierzchność cesarza i złożył mu hołd lenny z tych ziem. **Polska utraciła więc Pomorze Zachodnie.**
- W **1249/1250 r. Biskup Rogatka sprzedał Marchii ziemię lubuską** leżącą w widłach Odry i Warty. Utworzono tam Nową Marchię – zagrażała ona bezpośrednio Wielkopolsce.
- inne zagrożenia stanowił Zakon Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie (**Zakon Krzyżacki**). Został on **sprowadzony do Polski przez księcia mazowieckiego Konrada w 1226 r.**(1230) i osadzony na ziemi chełmińskiej, którą Konrad oddał Krzyżakom w lenno.

Zakon Krzyżacki sfalszował dokumenty i uzyskał poparcie cesarza oraz papieża. W ten sposób **państwo polskie utraciło ziemię chełmińską**. Zakon sprowadzono w celu schrystianizowania pogańskiego plemienia Prusów, które najeżdżało na północne Mazowsze. Dzięki sfalszowaniu dokumentów Zakon „uzyskał zgodę” na utworzenie państwa zakonnego na schrystianizowanych terenach. Podbił plemię Prusów i w **1283 r. utworzył Państwo Zakonu Krzyżackiego**, które zagrażało państwu polskiemu od północy. Co więcej wcielił inflancki Zakon Kawalerów Mieczowych (1237) rozszerzając swoje panowanie i zagrażając Żmudzi i terenom późniejszego państwa litewskiego.

- kolejnym zagrożeniem stali się **Mongołowie**, którzy do 1240 r. opanowali księstwa ruskie. W **1241 roku nastąpił najazd Mongołów** na ziemie polskie. Była to część operacji skierowanej przeciwko Węgrom. Rycerstwo polskie przegrało **bitwę pod Legnicą**, w której **poległ Henryk Pobożny, książę śląski**.

3. Sytuacja gospodarcza ziem polskich

a) rozwój wielkiej własności ziemskiej

Rozbicie dzielnicowe sprzyjało wzrostowi znaczenia feudałów tak świeckich jak i duchownych. Sprzyjało to z kolei zwiększaniu się posiadanej przez nich ziemi gdyż otrzymywali nadania od książąt, a także sami dbali o zwiększenie się obszaru ziemi uprawnej w swych majątkach. W krótkim czasie biskupstwa stały się jednymi z największych właścicieli ziemskich. Feudałowie starali się uzyskać immunitet wyłączający ich ziemie z książęcego systemu świadczeń (nie odprowadzać opłat i danin). Immunitet sądowy pozwalał feudałom na przejęcie pełnej kontroli nad ludnością chłopską zamieszkującą ich majątek – pan feudalny sprawował sądy nad ludnością, a urzędnicy książęcy nie mieli w nim żadnej władzy. Majątek stawał się dzięki immunitetowi sądowemu i skarbowemu prywatną własnością feudała, który starał się o jej gospodarczy rozwój.

b) rozwój rolnictwa

Na ziemiach polskich w okresie rozbicia dzielnicowego upowszechniła się **trójpolówka** – nowy system uprawy roli, który polegał na tym, że co roku 1/3 ziemi leżała odłogiem (odpoczywała). Był to tzw. ugór. Pozostałe 2/3 były obsiewane zbożem jarym i ozimym. Zmiana poszczególnych części następowała co roku co powodowało wolniejsze jałowienie gleb i lepsze wykorzystanie posiadanej ziemi (poprzednio stosowano system zwany dwupolówką, w którym wykorzystywano połowę ziemi, podczas gdy druga połowa leżała odłogiem).

Do zwiększenia produkcji rolnej przyczyniło się również wprowadzenie **pluga z okładnicą, brony** czy **radła z żelaznym okuciem**. Lepsze narzędzia pozwoliły na zwiększenie obszaru upraw. Upowszechniono również nawożenie pól nawozem naturalnym. Było to możliwe dzięki rozwojowi hodowli (zwiększenie ilości zwierząt hodowlanych).

c) osadnictwo wiejskie

Wiek XIII i XIV to okres wzmożonej akcji osadniczej. Powstają wówczas na ziemiach polskich liczne wsie i pierwsze miasta. Na ziemiach polskich osiedlano osadników zgodnie z prawem polskim i z prawem niemieckim.

Osadnictwo na prawie polskim – osadnictwo „wolnych gości”.

Obyczaj „wolnych gości” upowszechnił się już w XII w. Polegał na tym, że pan feudalny oddawał osadnikom w użytkowanie ziemię w zamian za opłaty. Organizatorem akcji osadniczej byli z reguły wielcy właściciele ziemscy, którzy chcieli zagospodarować tereny leżące dotąd odłogiem (nie zagospodarowane) by zwiększyć obszar ziem ornych we własnym majątku. Osadników nazywano *hospotes* – tzn. goście. Otrzymywali oni często od właściciela ziemi inwentarz, nasiona itp. na zagospodarowanie się (w formie pożyczki). Zwalniano ich także na kilka lat ze świadczeń na rzecz właściciela ziemi, z wyjątkiem danin na rzecz księcia. Z góry ustalano wysokość renty feudalnej, która opłacana była nadal najczęściej w naturze, rzadko w pieniądzu. Po spełnieniu określonych warunków osadnik mógł opuścić wieś i osiedlić się gdzie indziej (tzw. **prawo wychodu**). By nie dopuścić do wyludnienia istniejących wsi obejmowano je również takim samym prawem. Prawo polskie wykształciło się zwyczajowo – przez wieki, i nie pozostawiło po sobie śladu na piśmie. Była to najczęściej umowa ustna. By założyć wieś na prawie polskim nie potrzebna była ziemia objęta immunitetem.

Osadnictwo na prawie niemieckim - lokacje

Na przełomie XII i XIII wieku pojawiło się początkowo na Śląsku, a później w całym kraju, prawo niemieckie. Było to związane z migracją ludności niemieckiej na ziemie polskie. Prawo niemieckie przyniosło na ziemie polskie:

- ujednoczenie wielkości nadawanych chłopom działek (każdy dostawał tyle samo),
- ujednoczenie świadczeń (usunięto wiele różnorodnych danin i świadczeń i zastąpiono je czynszem w pieniądzu),
- przyznanie osadnikom prawa wychodu, nadanie osadnikom prawa do własnego samorządu i sądu.

Przebieg lokacji na prawie niemieckim:

- właściciel ziemi zawierał z osadnikami umowę nazywaną **aktem lokacyjnym**. Osadników reprezentował **zasadźca**, który w ich imieniu zawierał umowę,
- Chłopi mieli uzyskać równe działki ziemi – każdy **1 łan** (16-24 ha),
- Zasadźca miał zostać **sołtysem**, otrzymywał 2 łany ziemi oraz prawo do posiadania karczmy i młyna,
- Osadnicy na pewien okres czasu byli zwolnieni ze świadczeń na rzecz właściciela ziemi. Okres ten nazywano **wolnizną**. Jego długość zależała od miejsca założenia osady i nakładów jakie chłopi musieli ponieść przy zagospodarowaniu otrzymanej ziemi. Okres wolnizny mógł trwać od 2 do 12 lat,
- Po okresie wolnizny osadnicy byli zobowiązani do opłat za dzierżawę ziemi. Z reguły płacili **czynsz** (pieniądze). Oprócz tego byli zobowiązani przepracować 2 do 4 dni w roku na ziemi pana,
- sołtys pobierał opłaty od chłopów lecz zatrzymywał dla siebie 1/6, zatrzymywał również 1/3 kar sądowych,
- w każdej wsi powstawał sąd wybierany spośród mieszkańców wsi, na czele którego stał sołtys. Była to tzw. **ława wiejska**.
- Dzierżawa była dziedziczna lecz chłop po przepracowaniu okresu równego okresowi wolnizny mógł opuścić wieś jeśli tego chciał (**prawo wychodu**). Osadnik miał również prawo sprzedać gospodarstwo.

Lokacja na prawie niemieckim mogła odbywać się tylko na ziemi immunizowanej z wyjątkiem ziemi monarszej (książęcej) gdzie immunitet był niepotrzebny. Na ziemi immunizowanej chłop był wyjęty spod prawa książęcego (jeżeli ziemia była objęta pełnym immunitetem). Dzięki immunitetom feudał otrzymywał samodzielność i mógł decydować o przyszłości swej ziemi. Immunitety spowodowały jednak zmniejszenie wpływów do skarbcza książęcego oraz do uniezależnienia się feudałów, którzy rośli w siłę kosztem władzy książęcej.

Wielką zdobyczą osadnictwa na prawie niemieckim było powszechne oczynszowanie chłopów, ujednoczenie ich statusu i nadanie im samorządu, czyli ławy. W XIV wieku większość wsi przeszła na prawo niemieckie. Jest to również wiek największego natężenia osadnictwa na prawie niemieckim

d) rozwój miast w okresie rozbicia dzielnicowego

Do czasu rozbicia dzielnicowego na ziemiach polskich nie było miast tylko grody. Przy grodach rozwijały się podgrodzia skupiające rzemieślników i kupców. Oprócz tego powstawały targi, wokół których powstawały osady targowe. Gdy zaczęło gwałtownie rozwijać się rolnictwo wzrosła konieczność ułatwienia wymiany towarowej między „miastem” a wsią. Dlatego w XIII wieku książęta coraz częściej nadają ludności przywileje pozwalając na lokowanie miast na prawie niemieckim (brandenburskim lub lubeckim). **Pierwszym lokowanym miastem była Złotoryja w 1211 r.**

Miasta lokowano:

- przy dawnych grodach,
- na skrzyżowaniu szlaków handlowych,
- na miejscu dawnych osad targowych.

Podstawą ustrojową nowych miast były dokumenty lokacyjne, pozwalające na prawne wyodrębnienie obszaru miasta od pozostałych ziem, a także na wyodrębnienie ludności miasta od

pozostałej ludności. Miasta lokowali tak feudałowie jak i książęta – powstawały więc miasta prywatne i książęce.

Miasta powstawały na podobnym planie. Centrum miasta stanowił rynek, na którym mieścił się ratusz. Od rynku odchodziły ulice (po trzy z każdego boku). Ulice poprzeczne przecinały się pod kątem prostym.

Miasta w Polsce budowano na prawie magdeburskim (Śląsk, Małopolska, Wielkopolska) oraz na prawie lubeckim (Pomorze). Na czele miasta stał **dziedziczny wójt**. Podobnie jak na wsi tak i w mieście istniał samorząd i sąd – **ława miejska**, której przewodniczył wójt. Wójt wykonywał funkcje policyjne, pobierał czynsz na rzecz pana miasta i kierował obroną miasta. W drugiej połowie XIII wieku w większych miastach powstała **rada miejska** złożona z kilku członków, na czele której stał **burmistrz**.

Miasta otrzymywały **przywileje**: prawo składu i przymus drożny.

Prawo składu – przejeżdżający przez miasto kupcy musieli wystawić swe towary na sprzedaż w określonym czasie lub musieli wystawić na sprzedaż niektóre towary.

Przymus drożny – polegał na korzystaniu przez kupców z określonych dróg przy których znajdowały się komory celne.

Dzięki temu miasta się bogaciły.